

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 303.446.4:477.7:930.85

© *Адріана Пелешко*
(Київ)

ІСТОРИЧНА ВІЗІЯ ПОНЯТТЯ ГРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я У ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

У статті розкриті основні риси грецької культури, носіями якої є декілька етнічних груп, що мешкають у Північному Причорномор'ї та Надазов'ї. Здійснено аналіз опублікованих вітчизняних історичних праць. Розглянуті здобутки та існуючі прогалини в історіографії проблеми.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, греки, культура, уруми, румеї, Надазов'я.

Наявність у прибережній чорноморсько-азовській зоні значних груп населення, що визначають себе як грецьке протягом ось уже більше двох з половиною тисячоліть (починаючи з VII ст. до Р.Х.), є певним викликом для істориків і культурологів, вимагаючи адекватної наукової оцінки і детермінації (визначення, окреслення) поняття так званої «грецької культури», послідовне відтворення якої, власне, і може давати їй носіям право вважати себе еллінами.

Основні причини та періодизація присутності грецької культури в Причорномор'ї добре відомі. Початок її поклала велика грецька колонізація, яка охопила узбережжя середземноморсько-чорноморського басейну. Також очевидно, що в епоху еллінізму стародавні грецькі поліси і колонії були осередками активної еллінізації, а пізніше, у візантійський період, – християнізації місцевого населення. У такій еллінсько-християнській формі культура частки населення колишньої Східної Римської імперії увійшла і в новітню історію, десь зберігаючи свою самотність, а десь втрачаючи її під впливом різних обставин.

Для всіх цих періодів характерна своя особлива «грецька» культура. Різними виявляються способи і шляхи впливу цих багато в чому різних культур на життя навколишніх народів. Настільки ж різна і доля нащадків громадян стародавніх полісів і візантійських підданих, що колись мешкали на узбережжях Середземного та Чорного морів.

Античний період причорноморських грецьких колоній досить ґрунтовно вивчається істориками на основі археологічних досліджень і свідчень стародавніх авторів. Немає сумніву, що культура тих давніх полісних спільнот була грецькою, близькою за своєю формою до культури метрополій, що заснували колонії.

Візантійський період формально і географічно досить чітко визначається як продо-

вження античного. Але питання про культурну, мовну та, особливо, етнічну спадкоємність населення причорноморських міст вже викликає у багатьох дослідників цілу низку питань аж до повного заперечення прямого зв'язку культури середньовічних міст з давніми грецькими полісами [1].

Сама історія цих міст у період Середньовіччя не завжди добре документована, є хронологічно не повною і часто суперечливою. Культура, греко-християнська у своїй основі, вже значно варваризована і сповнена місцевих або привнесених «варварами» елементів. Тим не менш, грецька складова культури залишається провідною або цементуючою і в цю епоху, а в очах навколишніх народів такі міста є знаними як «грецькі».

У цей період повсюдно відбувається значний відтік нащадків громадян стародавніх полісів у «хору», тобто на відкриті та незахищені простори навколо міст. Поступово внаслідок різних обставин ці нові поселення стають безпечнішими і перспективнішими, ніж стародавні укріплені міста. Саме так, наприклад, у горах і долинах Криму сформувалися осередки особливої середньовічної культури, визначення характеру якої вже становить для нас великі труднощі. Активна християнізація і, як наслідок, еллінізація населення візантійських епархій створювали додаткові масиви підданих вже нездатних, у силу нерозвиненості інфраструктури та відсутності базової освіти, стати повноцінними споживачами тієї грецької культури, яка продовжувала існувати в столичних колах і великих містах імперії.

Наскільки новонавернені та еллінізовані автохтони готові були сприймати стародавню грецьку культуру і яке було співвідношення подібних «нових» і «старих» (етнічних) греків, значно опростілих до того часу в умовах хори, важко сказати. Слід, однак, припустити, що

в містах і, звичайно, у відносно автономних державних утвореннях – на кшталт кримського Феодоро [2] або балканських феодів, навіть після розриву політичних зв'язків з Візантією, в вищих світських і, зрозуміло, церковних колах, найпривабливіші моделі для наслідування все ще постачала саме грецька культура в її пізньовізантійських зразках, наскільки це було можливо, зважаючи на географічну та політичну віддаленість їх від столиці. Безсумнівним є і те, що стародавні поліси, перебуваючи під юрисдикцією Візантії або зберігаючи з нею тісні культурні зв'язки, були посередниками в просуванні християнства і грецької культури в різних напрямках: так, як це уявлялося вигідним її правителям і, відповідно, наслідувачам (спадкоємцям) нової культури [3, с. 988].

На початок новітньої історії ми вже не застаеть в Північному Причорномор'ї стародавніх полісів як осередку бодай незначних вогнищ грецької культури, оскільки майже всі вони занепали під ударами «варварів». Питання, наскільки християни, що збереглися у припонтійській «хорі», могли бути греками і носіями традиційної грецької культури, і є предметом уваги автора даної статті. При цьому далі розглядатимуться лише ті грецькі громади України, які ведуть своє походження з різних районів Кримського півострова і тим самим претендують на право носити почесне звання нащадків громадян стародавніх полісів і підданих Візантійської імперії.

Отже, в сучасній Україні на роль носіїв грецької культури претендують кілька різних за своїм походженням етнічних груп, що проживають переважно в Північному Причорномор'ї і Надазов'ї [4]. Найбільший інтерес для дослідників представляють «приазовські» або «маріупольські» греки, пращури яких були переселені з Криму в 1778 р. [5, с. 5–53]. Саме на прикладі цієї групи греків України можна спробувати простежити процес перетворення стародавньої полісної культури в провінційну (і варваризовану) візантійську, розщеплення культури на дві різні за своїм мовним вираженням форми (греко-ромейську, і тюрксько-урумську) і, нарешті, деградацію в сучасних умовах майже всіх колишніх складових національної культури до рівня соціальних маркерів, що слугують для визначення за принципом «свій-чужий».

За різними оцінками, кількість приазовських або «маріупольських» греків у даний час становить близько 100 тис. осіб [6]. Очевидно, що настільки значна чисельність громадян, які компактно проживають на порівняно

невеликій території, має право поставити низку питань про право на розвиток національної мови та культури, враховуючи, зокрема, різні міжнародні угоди. Разом з тим, як засвідчили події останніх років, настільки давній і відомий народ не представлений або представлений на сучасній політичній арені значно меншою мірою, ніж народи незрівнянно молодші і часто вкрай нечисленні, але краще соціально та політично організовані.

Соціальна і політична невиразність сучасних українських греків Приазов'я дозволяє поставити питання: чи є в них взагалі своя національна культура, яку варто було б відстоювати, тобто той особливий спосіб життя, відтворений кожним наступним поколінням, який дозволяє їм ідентифікувати себе як греків.

Звернімося до їх історії. Оскільки жодне джерело не повідомляє про загибель Херсонеса або масове знищення греків Боспорського царства в перші століття після Р. Х. або в період великого переселення народів, слід припустити, що грецьке населення півострова в основному пережило цей страшний час і пристосувалося до нових умов. Досить відомі повідомлення про християнізацію кримського населення: як грецького, так і «варварського», при всій відносності достовірності подібних джерел, також указують на грецьку культуру, принаймні, міських жителів. Саме ця грецька, або язичницька культура, часто ставала об'єктом закидів християнських місіонерів уже в IV–VI ст. [7, с. 108–112; 8, с. 15–124; 9, с. 187–233].

Активна християнізація та еллінізація населення всіх візантійських єпархій, що відбулася незабаром, особливо в VII–IX ст., дозволяє нам припустити, що, принаймні, в Херсонесі і на Південному узбережжі Криму мали відбуватися процеси, подібні до тих, які, в кінцевому рахунку, породили і сучасну грецьку націю на Балканах, що склалася в пізньому Середньовіччі з різноманітних етнічних елементів, у тому числі слов'янського.

Хазарська, тюркська і пізніше османська присутність у Криму, спочатку в степовому, а потім майже повсюдно, так само, як і локально італійська присутність, безсумнівно, порушили, але не змогли винищити цю особливу греко-християнську культуру колишніх візантійських підданих, що трансформувалися після остаточного падіння імперії у самоврядні релігійні громади – річ звичайна для строкатого в етнічному відношенні Середньовіччя. Усередині цих громад повинен був підтримуватися, головним чином, традиційний життєвий уклад, уже хоча

б тому, що завойовники мало цікавилися життям місцевого населення, вважаючи за краще стягувати з нього данину, віддавши інші права церковним пастирям. Разом з тим, загибель Візантії в 1453 р. завдала непоправного удару всій грецькій культурі, що позбулася свого головного вогнища, яке підтримувало і визначало протягом століть стрижневі засади, насамперед її духовних складових. Звичайно, провінційні епархії, подібно до кримських, ніколи не могли повною мірою користуватися плодами духовного життя столиці, але загибель Візантії зробила їх практично безперспективними щодо розвитку найвищих інтелектуальних форм культури: філософії, богослов'я, наукової думки і витончених мистецтв. Чи не єдиною сферою прояву інтелектуального життя колишніх візантійських підданих залишалася релігія, але в умовах подальшого віддалення розмовної мови від мови Святого Письма та богослужбової літератури і ця форма самовираження втрачала серед широких народних мас свій початковий сенс, перетворюючись на набір незрозумілих замовлянь [10].

Залишаючи без коментарів той очевидний факт, що в середньовічному Криму християнами і носіями грецької візантійської культури ставали також і не етнічні греки, долучаючись у такий спосіб до найвигіднішого для себе способу існування, відзначимо, що на півострові, мабуть, не пізніше XV–XVI ст., паралельно грекомовним християнам утворилися і тюркомовні. Про місце і час утворення останніх, про їх первісний етнічний склад і можливі причини зміни мов можна сперечатися нескінченно [11, с. 40–47]. Поза сумнівами, однак, що на зміну «візантійській» моделі, особливо після 1204 р., мали б прийти якісь нові орієнтири, і цього разу це були тюркські як такі, що належать пануючій на півострові силі і вже через те більш престижні, ніж давніші локальні традиції.

Поява в Криму татаро-монгольської орди і, пізніше, турків-османів, тільки сприяла піднесенню тюркської культури в очах деградуючих поза зв'язками з метрополією «греків». Механізм такого переходу від традиційної культури до культури завойовників досить простий і вкрай поширений в нашому неспокійному світі. Для нас, однак, важливіші культурологічні наслідки такого розмежування кримських християн, яке триває і донині вже в українському Північному Приазов'ї. Можна припустити, що спочатку грекомовне населення, що переходить на тюркські говірки, було двомовним, але поступова відмова від грецьких діалектів робила їх маргіналами серед інших грецьких громад

і, зокрема, створювала додаткові труднощі у сприйнятті і без того малозрозумілих церковних служб. З часом відносини між різномовними громадами практично перервалися, що знаходить своє продовження і в наш час: румеї та уруми зустрічаються здебільшого лише на офіційних або спільних заходах, де важлива їх декларована приналежність до «грецького» світу.

Між тим, з плином часу перехід частини «греків» на офіційну мову Кримського ханату мав відкрити урумам доступ до активніших контактів з рештою тюркомовного населення: торговим, ремісничим тощо. Тим самим створювалися сприятливіші умови для проникнення в колишні «грецькі» громади тюркської культури в найрізноманітніших її формах, про що свідчать і джерела, згідно з якими уруми, що переселилися з Криму до Приазов'я в усюму були схожі з татарами. Чи стало їхнє життя легшим в умовах татарського панування – важко сказати, тому що головною помітною ознакою залишалася конфесійна приналежність, а не мовна. Безсумнівно, однак, що християни-тюркофони (уруми) в умовах Кримського ханату і фактичного панування на півострові Османської імперії були прогресивніші і перспективніші за своїми адаптаційними можливостями, ніж грекомовні румеї. Вони склали не тільки абсолютну більшість християн на півострові, а й майже все міське християнське населення. Принаймні, на момент виходу християн з Криму в 1778 р. їх тюркомовна частина була чисельно переважаючою і, безумовно, всебічно розвиненішою, аніж ті групи переселенців, що зберегли свої грецькі діалекти. Саме на їхню мову вже з початку XVIII ст. був здійснений переклад Євангелія, на тюркських діалектах створювалася загальнозрозуміла релігійна література, велося ділове листування [12]. Є підстави припускати, що розмовна мова Кримського ханату – певне тюркське койне, була зрозумілою і основній масі населення грекомовних громад, тобто румеїв, які таким чином також могли скористатися тюркомовною релігійною літературою і навіть віддавати перевагу тюркській літургії над грецькою. Утім, враховуючи консервативність духовних лідерів, навряд чи можна було припускати повну заміну грецького богослужіння на тюркське: як ми знаємо, цього не сталося і в подальшому в жодній тюркофонній грецькій спільноті [13].

Таким чином, на 1778 р. доцільно було б визнати те, що кримські християни – «греки» являли собою два різні етноси зі значною різницею насамперед у галузі духовної культури, об'єднані чисто формально своєю вірою і

приналежністю до однієї єпархії. За бажанням можна, звичайно, вважати їх двома субетносами зі своїми субкультурами в межах єдиного новогрецького або навіть досить строкатого в етнічному відношенні християнського світу, підпорядкованого Вселенському Патріарху. Однак стародавні характеристики всіх цих різномовних груп усередині Константинопольського патріархату залишаються достеменно невідомими.

Що ж до кримської громади, двоїстий у мовному відношенні стан виявився несуттєвим для організаторів переселення 1778 р., а гіпотетичне «давньогрецьке» походження обох груп дало можливість з'єднати їх разом у межах відведених земель у Приазов'ї та ввести в річище російської (та української) історії під загальною назвою «греки». Переселенці, однак, на новому місці залишилися настільки ж роз'єднаними, як і раніше в Криму. Таке мовне і культурне роз'єднання робило й робить цей, досить штучно утворений «грецький» етнос нестійким у відносинах з іншими народами.

Подальша історія кримських «греків», а насправді – румеїв і урумів, проходила в Приазов'ї під впливом перш за все російської культури в її провінційно-малоросійському варіанті і при повному підпорядкуванні єпархії Св. Синоду [14, с. 142–147]. Тим часом, відносна автономія округу і очевидна відсталість або консервативність Росії обмежували вплив «навколишнього світу» на життя громад майже до кінця XIX ст. Матеріальна культура: архітектура, сільськогосподарські знаряддя, побутове начиння тощо, очевидно, тривалий час залишалася колишньою – винесеною з Криму. Про це свідчать збережені фотографії, музейні експонати й рідкісні джерела XIX ст. Ці останні – не академічні за своїм характером, а, швидше, аматорсько-краєзнавчі дослідження, заклали основу для вивчення народної культури греків Приазов'я в усіх її проявах. Розвиток торгівлі та інших промислів, особливо в центрі Грецького округу – Маріуполі, неминуче тягнув за собою проникнення у винесену з Криму культуру спочатку елементів культур найближчих сусідніх народів: українців і росіян, а пізніше – прийняття в якості основної моделі для наслідування провідної культури регіону, у даному випадку – російської.

Цікаво, що документи кінця XVIII – початку XIX ст. дозволяють говорити про відчутну конкуренцію різних, в тому числі привнесених, культур: новогрецької, італійської, української і, зрозуміло, російської [15]. Але до середини XIX ст. ця остання міцно завойовує перше місце,

принаймні в Маріуполі [16, с. 112–117]. При цьому за межами міста, зрозуміло, ще панували місцеві звичаї в їх румейській або урумській формі [17; 18, с. 69–93].

Значні зміни мали б відбутися і в духовній сфері. Якщо раніше – у XVIII ст., в тому числі, після переселення до Приазов'я, церковне служіння часто відбувалося мовою, близькою до османських літературних норм і зрозумілою практично всім [19, с. 341–349], то спочатку XIX ст. служби все частіше ведуться церковнослов'янською або літургійною давньогрецькою, недоступною для розуміння без спеціальної підготовки. Тим самим був перерваний процес формування у пастви здібностей до породження релігійно-філософських дискурсів своєю рідною мовою: говорити на «розумні» теми відтепер можна було тільки російською.

Характерно, однак, що література на тюркських діалектах – так звані караманлійські видання, продовжувала надходити до Маріуполя протягом усього XIX ст., а Євангельські читання в перекладі на місцеві діалекти переписувалися, щонайменше, до офіційної заборони 1873 р. на богослужіння на місцевих мовах. Цей факт ще раз підкреслює відносну прогресивність і освіченість тюркомовної частини приазовських греків у порівнянні із грецькомовною, успіхи якої у вивченні новогрецької (поза всяким сумнівом, іноземної для них мови), не кажучи вже про давньогрецьку, були завжди більш ніж скромними і ніколи не виходили за межі вузького кола осіб. Таким чином, можна припускати, що уруми продовжували усвідомлювати себе частиною караманлійської культури, яка досить активно розвивалася всередині Османської імперії протягом усього XIX ст.

Водночас, в переважно тюркомовному місті Маріуполі процес русифікації був завжди помітнішим, ніж у грецькомовних селах, оскільки діловодство вже з перших днів заснування міста велося також і російською мовою. Російську мову вивчали і в міських школах [16, с. 94–117]. Що стосується «еллінізації», то її як би і зовсім не було – місто від початку було заселене урумами. Мабуть тому один з просвітителів приазовських греків Феоктист Хартахай (1836–1880) писав про «зникаючу говірку», маючи на увазі грецькі діалекти. Інший відомий уродженець Приазов'я – протоієрей Серафим Серафимов (1817–1884) також залишив багато чудових сторінок, присвячених історії та культурі своїх земляків [18]. У 1870-ті рр. культурою і мовою маріупольських греків цікавилися історик церкви І.Д. Мансветов (1843–1885) [20, с. 36], славист і еллініст В.І. Гри-

горович (1815–1876), а також його німецький колега орієнталіст О. Блау (1828–1879) [21]. На жаль, інші вчені так і не встигли зацікавитися приазовськими греками всерйоз – перешкодили події початку ХХ ст. Як би там не було, але окремі публікації минулого століття, а також сучасні дослідження кримських і приазовських рукописів підтверджують побутування в Приазов'ї низки звичаїв і вірувань, пов'язаних з візантійським, а, може бути, і давнішим періодом історії [22, с. 140–146; 23].

У радянський період історія приазовських греків виявилася місцем докладання зусиль російських вчених «старої школи», змушених пристосовуватися до нової дійсності. Так з'явилися роботи істориків церкви і візантиністів І.І. Соколова (1865–1939) [24], Д.І. Спірідонова (1871–1938) [25] та інших молодших дослідників, які описали «діалекти, що зникають» і їх носіїв наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. Окремі ініціативи цих років показали також невідомі раніше громадськості сторони культури як урумів, так і румеїв [26]. Утім, найбільшу увагу в той час було приділено предметам народної творчості і рукоділля: вишивкам, тканинам тощо. Предмети народної культури з українського Приазов'я неодноразово експонувалися на республіканських і всесоюзних виставках, готувалися до показу за кордоном [11, с. 58–80].

Планомірний наступ на культуру грецького Приазов'я, що розгорнувся на початку 1920-х рр., здавалося б, прирік на повне знищення залишків антично-візантійського минулого колишніх Таврійських греків, але невдачі політики «коренізації» [27, с. 386–480] (у тому числі спроби насадження новогрецької і татарської мов), фактичне закріплення селянства на землі в якості нової «робітничої» верстви, Друга світова війна і післявоєнна руїна подовжили життя, принаймні, місцевим діалектам на досить тривалий період. У всякому разі, польові дослідження Т.Н. Чернишевої (1928–1993) і А.А. Білецького (1911–1995), що регулярно проводилися з 1952 р., ще застали досить життєздатними місцеві ідіоми і багатьох носіїв народних традицій та усних фольклорних жанрів. Сьогодні опублікована лише незначна частина зібраних ученими матеріалів, що зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Більше того, як свідчить Р.С. Харабадот, по селах досить довго працювали традиційні ткацькі верстати – до 1970-х рр. [28, с. 63]. Черговий удар по місцевій «грецькій» культурі завдала,

звичайно, нова хвиля індустріалізації, проведена з кінця 1950-х рр. Як не дивно, а, можливо, в якості якоїсь компенсації, в той же час виникає рух за відродження культури грецького Приазов'я, переважно, румейської, тобто у своїй основі «новогрецької» [29]. Лідери цього руху, народжені в страшні роки сталінських репресій, стають на довгі роки символами відродження для нової національної інтелігенції. Це їх зусиллями записуються і видаються тексти на рідних ідіомах, відроджуються напівзабуті пісні і танці. На жаль, результати їх титанічних зусиль, здебільшого, залишилися без споживача, оскільки повоєнні покоління уже рідко володіли рідною мовою. Період з кінця 1980-х – до початку 1990-х рр. минулого століття реабілітував національну інтелігенцію в її мріях про відродження мови і культури і одночасно зробив розрив між поколіннями нездоланим, насамперед, у мовному відношенні. Зіграла свою згубну роль проведена Грецькою республікою і підхоплена новоспеченими місцевими «дбайливцями» національної культури політика насадження новогрецької мови, що призвела до остаточної деморалізації і дезорієнтації румейського населення в мовному питанні, не кажучи вже про урумів, яких новогрецька пропаганда прирікає на повну відмову від звичаїв пращурів [30; 31; 32; 33].

Починаючи з 1990-х рр. з'явився ряд праць, у яких були зроблені спроби підсумувати наші знання матеріальної і духовної культури приазовських греків [34; 35]. Незважаючи на очевидні переваги окремих досліджень, з них слід зробити невтішний висновок про відсутність більшості колись відомих явищ як матеріальної, так і духовної культури в повсякденному житті сучасних греків Приазов'я. Зарубіжні дослідники Приазов'я, котрі не настільки піддані впливу російськомовних праць ХІХ–ХХ ст. та ідей національного «відродження», розглядаючи поточний стан справ, як правило, досить категоричні в оцінці «грецької» культури маріупольських греків, визначаючи її як різновид радянської з низкою локальних етнографічних елементів [34]. У якості останніх слід розуміти деякі усталені серед приазовських греків звичаї святкування днів окремих православних святих, вміння наспівати кілька найвідоміших народних пісень, готувати страви народної кухні тощо.

Таким чином, починаючи з 1778 р. триває період повсюдного згасання народної культури як румеїв, що використовували для спілкування новогрецькі говірки, так і, в рівній мірі, народної

культури урумів, які говорили на тюркських діалектах. Наскільки ці дві культури були схожі на своєму кримському етапі і пізніше в Приазов'ї, судити важко за браком джерел і матеріалів. З тієї ж причини важко визначити, наскільки ці дві культури є переважно новогрецькими або кримськотатарськими, незважаючи на очевидне походження і залежність діалектів від грецької і, відповідно, тюркської мов, які колись породили їх. В умовах сучасного світу і наростаючої глобалізації виникає питання про перспективи подальшого існування приазовських «греків» як окремих етнічних утворень, відмінних від інших етносів. Адже повна втрата мови і національних традицій зробить їх знеособленими в культурному відношенні.

Разом з тим, накопичені різними дослідниками матеріали та активність частини приазовського «грецького» співтовариства дозволя-

ють говорити про якийсь новий нетрадиційний варіант функціонування елементів грецької культури в окремих групах населення України, що може в подальшому призвести до появи нових життєздатних форм її існування, що сприятимуть самоідентифікації її носіїв.

Тут цікаво розглянути і такі явища світової культури як філеллізм, елліністика і вивчення грецької мови. Дійсно, і «любителі грецької», і вчені, що присвятили себе вивченню грецької мови або культури, і просто особи, які вивчають грецьку мову, добре відомі в найрізноманітніших країнах протягом багатьох століть. Сучасне прагнення багатьох приазовських румеїв і урумів вивчати грецьку мову, досліджувати минуле свого народу і, почасти, своєї історичної батьківщини, ставить їх поряд з перерахованими групами, але чи робить їх це більш греками?

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Такої думки дотримувався у своїх працях німецький вчений Яків Фалмерайер (1790–1861), котрий заперечував прямий зв'язок давніх греків з «новими».
2. Яковсон А.Л. Средневековый Крым / А.Л. Яковсон. – М.-Л.: Наука, 1964. – 233 с.; Пиоро И.С. Крымская Готия / И.С. Пиоро. – К., 1990. – 190 с.; Байер Х.-Ф. История крымских готов как интерпретация сказания Матфея о городе Феодоро / Х.-Ф. Байер. – Екатеринбург, 2001. – 478 с.
3. Григорович В. Исторические намеки о значении Херсона и его церкви в VII, IX и X ст. / В. Григорович // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1864. – № 13. – С. 988.
4. Короткий огляд історії грецьких громад в Україні: див.: Дмитрієнко М., Литвин В., Томазов В., Яковлева Л., Ясь О. Греки на українських теренах. Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти. – К., 2000. – 488 с.; О греках Крыма см.: Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.): Пособие для студентов вузов и учителей общеобразовательных и национальных воскресных школ. – Симферополь, 1999. – 132 с.; Непомнящий А.А. История и этнография народов Крыма. – Симферополь, 2001. – 816 с.
5. Калоеров С.А. О переселении греков в Приазовье и основании греческих населенных пунктов / С.А. Калоеров // Материалы по истории и культуре греков Украины / Сост. С.А. Калоеров, Г.Н. Чердакли. – Донецк, 1998. – Вып. 1. – С. 5–53.
6. Переписи різних років містять розбіжні відомості про чисельність грецького населення України. Згідно з останнім офіційним переписом населення 2001 р. в Україні проживає 91 500 греків, з них 77 500 на Донеччині (тобто в Приазов'ї). Разом з тим, Федерація греків України та інші неофіційні джерела говорять про наявність в країні 150–200 000 осіб грецького походження.
7. Латышев В.В. Страдания святых священномучеников и епископов херсонских Василия, Капитона и иных с ними / В.В. Латышев // Известия императорской археологической комиссии. – СПб., 1907. – № 23. – С. 108–112.
8. Спиридонов Д.С. К вопросу о мучении св. Климента, папы римского, в Крыму // ИТУАК. – 1909. – № 43. – С. 15–124.
9. Спиридонов Д.С. Д-р Иван Франко. Св. Климент у Корсуни / Д.С. Спиридонов // ИТУАК. – 1918. – № 54. – С. 187–233.
10. Грецькі молитви, заклинання і заговори з Великої Каракуби. – Донецьк: Норд-Прес, 2005. – 167 с.
11. Араджиони М.А. Греки Крыма и Приазовья: история изучения и историография этнической истории и культуры (80-е гг. XVIII в. – 90-е гг. XX в.): Пособие для студентов вузов и учителей общеобразовательных и национальных воскресных школ / М.А. Араджиони. – Симферополь, 1999. – С. 40–47.
12. Чернухін Є. Архів протоієрея Трифілія Карацоглу (Публікація першоджерел з історії греків Надазов'я) / НАН України. Інститут історії України, Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. Інститут рукопису. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. – 164 с. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.history.org.ua/?Litera&id=8045&navStart=1>

13. Тюркомовні греки Османської імперії створили свою особливу культуру, згаслу після обміну населенням між Грецьким королівством і Турецькою республікою в 1922–1923 рр. Див.: Clogg R.A. Millet within a Millet: the Karamanlides/I Kath'imas Anatoli: studies in Ottoman Greek history / R. Clogg. Istanbul: The Isis Press, 2004. – P. 387–410; Kitromidis P.M. The Greek – Turkish population exchllange // Turkey in the Twentieth Century / Ed. Erik – Jan Zurcher.
14. Лиман І.І. Церква приазовських греків на зламі XVIII – XIX ст. / І.І. Лиман // Україна вчора, сьогодні, завтра: Зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2003. – С. 142–147.
15. Чернухин Е.К. «Записки» из Мариуполя первой половины XIX в.: описание рукописи, проблема авторства и социальный портрет составителя / Е.К. Чернухин [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.azovgreeks.com/library.cfm?articleId=309>
16. Бацак Н.І. Культурно-освітній розвиток грецької громади Північного Приазов'я (XVIII–XIX ст.) / Н.І. Бацак. – К., 1998. – С. 112–117.
17. Мариуполь и его окрестности. – Мариуполь, 1892. – 500 с.
18. Серафимов С. Крымские христиане (греки) на северных берегах Азовского моря / С. Серафимов // Материалы по истории и культуре греков Украины / Сост. С.А. Калоеров, Г.Н. Чердакли. – Донецк, 1998. – Вып. 1. – С. 69–93.
19. Чернухин Е.К. КараманлийскиерукописивУкраине: опытпалеографического, кодикологического и культурологического исследования / Е.К. Чернухин // Палеография, кодикология, дипломатика: Современный опыт исследования греческих, латинских и славянских рукописей и документов: Материалы Международной научной конференции в честь 75-летия доктора исторических наук, члена-корреспондента Афинской Академии Бориса Львовича Фонкича. Москва, 27–28 февраля 2013 г. / Отв. ред. И.Г. Коновалова; сост. Д.Н. Рамазанова. – М.: ИВИ, 2013. – С. 341–349.
20. Мансветов И.Д. Византийский материал для сказаний о двенадцати Трясавицах / И.Д. Мансветов. – М., 1881. – Т. 9. – Вып. 1. – С. 36.
21. Blau O. Griechische – Turkische Sprach – Proben aus Mariupoler Handschriften / O. Blau // Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischell Gesellschaft. – Leipzig, 1874. – Т. 28. – S. 564–569, 580.
22. Чернухин Є. Про два пам'ятники грецької народної обрядовості в «Нотатках» урума Семена Антоновича Кечеджи-Єні / Є. Чернухин // Візантійський літопис. – М., 2012. – Т. 71. – С. 140–146.
23. Грецький народний молитвослов з Північного Причорномор'я / Ред., підг. грецького тексту, перекл., комент. і вступ. стаття Є. Чернухіна. – Донецьк: Ноулідж, 2012. – 290 с.
24. Соколов І.І. Про мову греків Маріупольського та Сталінського округів / І.І. Соколов // Мова та література. – Л., 1930. – Т. 6. – С. 49–67; його ж. Маріупольські греки до поселення їх на Україні (XV–XVIII ст.) // Праці Ін-ту слов'янознавства АН СРСР. – Л., 1932. – Т. I. – С. 297–317; його ж. З історії колонізації Маріупольщини (еміграція на Маріупольщину греків з Криму 1778-го року) // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – Вип. 4. – Кн. 2. – С. 21–84.
25. Спиридонов Д.С. Нотатки з історії еллінства в Криму. I. З сімейної історії мангупського будинку. 2. Гервасій Сумелійській // ІОІАЗ (ІТУАК). – №2 (59). – Сімферополь, 1928. – С. 93–102; його ж. Історичний інтерес вивчення говірок Маріупольських греків // Східний світ. – Харків, 1930. – № 12 (3). – С. 171–181.
26. Шевченко В.І. Стародавні обряди та вірування в грецьких колоніях / В.І. Шевченко // Наука і техніка. – Л., 1927. – № 2. – С. 11; його ж. Спроба описати і витлумачити два весняних хліборобських свята маріупольських греків // Етнографічний вісник. – 1930. – Кн. 9. – С. 111–126.
27. Якубова Л.Д. Етнічні меншини в суспільно – політичному та культурному житті УСРР. 20-і – перша половина 30-х рр. XX ст. / Л.Д. Якубова. – К., 2006. – С. 386- 480.
28. Харабадат Р.С. Румейська прядильно-ткацька термінологія / Р.С. Харабадат // Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького. – К., 2003. – Вип. 4. – Кн. I. – С. 63.
29. Балабанов К. В. Національно-культурне та громадське життя греків України в другій половині XX – на початку XXI століття / К.В. Балабанов, С.П. Пахоменко. – Маріуполь, 2006. – 260 с.
30. Чернухин Е. «Образование, языковой вопрос и сохранение нации» в греческом журнале «Греческий международный язык»: Τσερνούχιν Ε. Εκπαίδευση, Γλωσσικό ζήτημα και η διατήρηση του Έθνους // Ελληνική Διεθνής Γλώσσα / Ε. Чернухин. – Αθήνα, 2000. – Τ. 5 (41). – Σ. 442–445.
31. Συμεωνίδης Χ., Τομπαδάκης Α. Η Σημερινή ελληνική διάλεκτος της Ουκρανίας // Περιοδικό Αρχείου Πόντου. Παραράρτημα. – Αθήνα, 1999. – Τ. 20. – 157 σ;
32. Лингвистическая и этнокультурная ситуация в греческих селах Приазовья. По материалам экспедиций 2001–2004 годов / Отв. ред. М.Л. Кисилиер. – СПб. : АЛЕТЕЙА, 2009. – 444 с.

33. Баранова В.В. Язык и этническая идентичность. Урумы и румеи Приазовья / В.В. Баранова. – М.: ГУ-ВШЭ, 2010. – 287 с.
34. Якубова Л.Д. Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків / Л.Д. Якубова // Український історичний журнал. – К., 2004. – №2. – С. 121–132.
35. Kaurinkoski K. Les Grecs dans le Donbass. Analyse des identites collectives dans deux villages d' Ukraine orientale. These de Doctorat, Universite de Provence (Aix- Marseille). –1997. – 338 p.

© Адриана Пелешко
(Київ)

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ПОНЯТИЯ ГРЕЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СЕВЕРНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье раскрыты основные черты греческой культуры, носителями которой являются несколько этнических групп, проживающих на территории Северного Причерноморья и Надазовья. Проанализированы опубликованные отечественные исторические работы. Исследованы достижения и существующие пробелы в историографии проблемы.

Ключевые слова: Северное Причерноморье, греки, культура, урумы, румеи, Надазовь.

© Adriana Peleshko
(Kyiv)

HISTORICAL VISION OF CONCEPTION «GREEK FEATURES OF CULTURE» IN NORTHERN BLACK SEA COAST IN A NATIVE HISTORIOGRAPHY

It is significant that an existence of some ethnic groups in Northern Black Sea Coast being considered as «Greek population» should be defined as a «Greek features of culture» in a historiography. The article is referred to the problems of conceptions and definitions of so-called «Greek features of culture» of Northern Black Sea Coast.

The author covers the reasons and a periodization of «Greek features of culture» according to the studies in a historiography. There was division into two periods of Greek colonization in this region: the Hellenistic period and Byzantine Greek period being characterized by «Christianization» of local inhabitants. It is important that this mixed type of culture should be regarded as the Hellenistic-Christian form of Greek culture in the period of a modern history. These aspects of Greek history were studied by historians. A historical development of Greek settlements in the Middle Ages seemed to be not proved by historical sources and documents.

The article is devoted to the question how Christian inhabitants who survived in «Pripiontyska khora» could be «Greeks» and inheritances of Greek culture.

The author deals with Greek communities of Ukraine having pretensions to be regarded inheritances of ancient polis and Byzantine subjects. Ancestors of «Priazov» and «Mariupole» the Greek settled in the Crimea in 1778. This group of population turned out to be bearers of so-called «Greek features of culture». Due to these ethnic groups there is opportunity to study a process of transformation ancient polis culture into «province», local and «barbarous» Byzantine culture. It should be noted that this type of culture is being divided into two groups: «Greek-Rome» culture and «Turkish-Urum's» culture. The problems of a historical background of these groups of inhabitation have been researched in this article. In presented work a special attention was paid to the Christianization and converting into Byzantine Greeks in the VII–IX centuries. In the XV–XVII centuries there were appeared Turkish spoken Greeks. This problem is not referred to this article.

The author covers the reasons of destruction of «Greek features of culture» in the 20-s of the XX century. This process was studied by historians wholly. It is important that historians should not forget about non-traditional variant of acting some elements of Greek culture. They are known to be defined as neohellestic-byzantine greek population and those who study Greek. The author of the article has done a conclusion that stated non-traditional and functional variant of «Greek features of culture» will become a new ethnic form which can lead to a formation new aspects of their existence. Perhaps this historical fact will start of a process of self-identification for bearers of so-called «Greek features of culture» in Northern Black Sea Coast and Nadazove.

Key words: Northern Black Sea Coast, Greeks, Urums, Byzantine Greeks, Nadazove.

До редакції надійшла 2.02.2015.